

Stanowisko dokumentacyjne jako nowa kategoria ochrony przyrody nieożywionej

Od wielu lat czynione są starania o nowelizację ustawy dotyczącej ochrony przyrody. Rozważa się także samodzielność tej ustawy ewentualnie włączenie jej do ustawy o ochronie środowiska, lub też opracowanie kodeksu jako zbioru aktów obejmującego całokształt zagadnienia. Niezależnie jednak od przyjętego rozwiązania powinna ona uwzględniać wszystkie możliwe sposoby zachowania wartościowych składników przyrodniczych, a przepisy wykonawcze zapewniać skuteczność działania.

Kategorie ochronne, zdefiniowane bardzo ogólnie w obowiązującej Ustawie o Ochronie Przyrody z 1949 roku, wymagają zarówno korekty oraz wprowadzenia nowych form, jak i zasad wzajemnych ich powiązań. Znowelizowana ustawa w tym zakresie będzie podstawą do tworzenia optymalnego i zróżnicowanego funkcjonalnie krajowego systemu ochrony. Obecnie kategoriami prawnej ochrony niewielkich obszarów i pojedynczych lub grupowych obiektów są jedynie rezerwat przyrody i pomnik przyrody. Dla ochrony obiektu przyrody nieożywionej niewystarczającą formą jest pomnik przyrody. Nazwa „pomnik” kojarzy się zawsze z obiektem zabytkowym, wizualnie dostrzegalnym, tak też jest ona powszechnie rozumiana. Tymczasem terminem tym, wobec braku innych kategorii ochrony obiektów geologicznych, określa się zarówno stanowiska dobrze widoczne, zwykle o walorach estetycznych, jak i te, które nie mają tych cech. Typowymi pomnikami przyrody są skałki, głazy narzutowe, wodospady, źródła, małe jaskinie i niektóre, względnie trwałe, odsłonięcia. Nazwa „pomnik przyrody” przez długi czas nie budziła zastrzeżeń, bowiem tylko takie właśnie obiekty wizualno-estetyczne typowano do ochrony. Dla nich ta tradycyjna kategoria zabezpieczenia powinna być nadal stosowana.

Współczesny nurt ochrony przyrody nieożywionej ma sze-

roki program oparty na zweryfikowanych kryteriach wartości poszczególnych jednostek geosystemowych. Wobec postępującej degradacji środowiska abiotycznego dąży się do stworzenia sieci ochrony w pełni reprezentatywnej względem zróżnicowania budowy geologicznej i rzeźby obszaru. W dawnych założeniach działalności chodziło o ochronę wybranych stanowisk ze względu na ich cechy jedyne w swoim rodzaju lub rzadko spotykane.

Geosystemowa ochrona jest rozwijana na świecie przy zastosowaniu różnych form zabezpieczenia odpowiednich do pełnienia funkcji naukowych, dydaktycznych i krajoznawczych. W tworzeniu takiej sieci ochrony zabytków przyrody nieożywionej w Polsce stosuje się dwie strategie. Pierwsza z nich polega na opracowaniu regionalnego systemu ochrony składającego się z możliwie dużej liczby różnych elementów charakteryzujących dany obszar. Wynikiem drugiego sposobu postępowania jest system selektywnej ochrony oparty na kompletnej inwentaryzacji poszczególnych typów obiektów w obrębie danej jednostki geosystemowej oraz ich dokumentacji naukowej i waloryzacji jako podstawy typowania do zabezpieczenia. Taki kierunek badań jest wypracowany i rozwijany w Pracowni Ochrony Przyrody Nieożywionej Zakładu Ochrony Przyrody i Zasobów Naturalnych PAN.

W tworzeniu optymalnego systemu ochrony przyrody nieożywionej w Polsce są trudności wynikające m. in. z małego poparcia i zainteresowania tym zagadnieniem. Formalną przeszkodą natomiast jest ograniczona możliwość wyboru form ochrony. W związku z tym znowelizowana ustawa powinna wprowadzić nową kategorię dla ochrony przyrody nieożywionej — stanowisko dokumentacyjne — obok już istniejących, jakimi są rezerwat przyrody i pomnik przyrody. Forma taka jest stosowana w wielu krajach, a zasady tworzenia sieci stanowisk dokumentacyjnych (stanowiska ważne dla nauki, regionalne stanowiska geologiczne itp.) są przedmiotem działalności europejskiej grupy roboczej (European Working Group on Earth Science Conservation).

Główne kryteria rozróżnienia trzech podstawowych form ochrony przyrody nieożywionej są następujące.

Rezerwat przyrody nieożywionej obejmuje obszar występowania zespołu struktur i utworów geologicznych, zjawisk lub form geomorfologicznych, które reprezentują klasyczne, unikalne lub typowe cechy środowiska abiotycznego danego regionu.

Pomnik przyrody nieożywionej jest to pojedynczy obiekt

lub grupa obiektów tego samego rodzaju, skupionych blisko siebie, które są względnie trwale, dobrze widoczne, mające oprócz naukowego i dydaktycznego znaczenia również wartość estetyczną, a niekiedy historyczną. Ta forma ochrony powinna być stosowana jedynie dla obiektów wizualnie dostrzegalnych, wyeksponowanych, takich jak: skałki, wodospady, źródła, niektóre jaskinie, różnego rodzaju duże głązy, a także odsłonięcia odpornych skał.

Stanowisko dokumentacyjne przyrody nieożywionej zajmuje małą powierzchnię porównywalną z pomnikiem przyrody. Nie wyodrębnia się ono w terenie i nie przedstawia wartości estetycznej. Obejmuje ono utwory geologiczne ważne dla nauki i dydaktyki. Elementy stanowiące jego merytoryczną treść mogą być odsłonięte i dostępne do bezpośredniej obserwacji ewentualnie w większym lub mniejszym stopniu zakryte zwietrzeliną, glebą albo utworami pokrywowymi o małej miąższości. W takim stanie zachowania znajdują się liczne obiekty przyrody nieożywionej, które dokumentują ważne etapy rozwoju budowy geologicznej regionu i procesy formowania jego rzeźby. Należą do nich:

- profile geologiczne określające i dokumentujące jednostki litostratygraficzne, zwłaszcza o charakterze stratotypowym,
- warstwy zawierające obfite nagromadzenia skamieniałości,
- miejsca, z których opisano nowe gatunki fauny lub flory (*locus typicus*),
- miejsca udostępniające topotypy dla badań porównawczych,
- warstwy zawierające ślady działalności organizmów (ichnofauna),
- skały o wyróżniających się cechach petrograficznych i mineralogicznych oraz nagromadzenia interesujących minerałów,
- kopalne osady o strukturach sedymentacyjnych typowych dla ich genezy,
- przejawy wtórnych zmian utworów skalnych (konkrecje, ślady wietrzenia i mineralizacji),
- interesujące małe formy tektoniczne,
- profile glebowe oraz poziomy gleb kopalnych.

Stanowiska dokumentacyjne mogą być w różnym stopniu rozpoznane i wykorzystywane. Służą one badaniom naukowym, studiom porównawczym i dają możliwość pozyskiwania interesujących materiałów badawczych. Spełniają one ważną funk-

cję dydaktyczną, będąc przedmiotem terenowych zajęć wykonywanych przez studentów. Są one punktami obserwacyjnymi specjalistycznych zjazdów naukowych. Szczególne znaczenie mają stanowiska dokumentacyjne dla badań porównawczych prowadzonych w skali międzynarodowej. W programach wielu sympozjów i konferencji poczesne miejsce zajmuje możliwość prezentacji typowych stanowisk geologicznych mających dokumentacyjne znaczenie.

Sposób zabezpieczenia stanowisk dokumentacyjnych winien polegać głównie na utrzymaniu ich trwałej dostępności z możliwością okresowego odsłaniania zakrytych utworów geologicznych przez płytkie wkopy lub oczyszczanie skarp. Stanowiska te powinny być objęte rejestrem ochrony prawnej, aby można było skutecznie przeciwdziałać ich zakryciu przez zasypanie, zabudowę, zadrzewienie itp., uniemożliwiających każdorazowy łatwy dostęp. Prawne zabezpieczenie powinno chronić stanowisko dokumentacyjne przed pełnym wyeksploatowaniem, które może nastąpić w toku pozyskiwania surowców mineralnych.

Na kompleksową ochronę przyrody nieożywionej składa się zespół elementów reprezentujących w dostatecznym zakresie merytorycznym całość geosystemu przy zastosowaniu różnych form jego trwałego zabezpieczenia. Taki program ochrony przyrody nieożywionej jest korzystny również dla zachowania naturalnych siedlisk flory i fauny, ich główne zagrożenia wiążą się bowiem z trwałymi, antropogenicznymi zmianami środowiska abiotycznego.

SUMMARY

The site of scientific documentation — a new category of the inanimate nature conservation

The categories of nature conservation valid in Poland according to the Nature Conservation Act of the year 1949 require complementation and adaptation to the trends of an optimum development of the system of conservation. At present, there are only two such categories of the legal protection of small areas and objects which occur singly or in groups; these are: a nature reserve, and monument of nature. The latter serves to safeguard an object of inanimate nature but this is an insufficient form because it always means an ancient object visible to the eyes. Since other categories of the protection of single objects

are lacking we use it at present to determine both the well visible localities usually having aesthetic values, as well as those which do not show these qualities. For instance, the typical monuments are as follows: rocks, erratics, springs, waterfalls, and caves, as well as relatively permanent geological exposures. To all of them the application of that traditional category of safeguarding should be continued.

At present, when the degradation of the non-biotic environment increases, it is important to create a network of conservation which would represent in full the differentiation of the geological structure and relief of areas, and not only of their unique or aesthetic (picturesque) elements. To this aim, methods are elaborated and studies carried out in the Laboratory of Inanimate Nature Conservation of the Nature Conservation Research Centre of the Polish Academy of Sciences in Cracow. These endeavours meet — among others — with the obstacle of the lack of choice of conservation forms. Therefore, the present author proposes to introduce in the new Nature Conservation Act, which is now elaborated, the term „site of documentation”, besides those of „nature reserve” and „monument of nature” already existing in the inanimate nature conservation.

The site of inanimate nature documentation covers a small area which may be compared with the monument of nature. It is not distinguished in the territory, and does not represent any aesthetical value. It includes geological formations which are important for science and school instruction. The site may be open and adapted to immediate observation, or covered with loose deposits of small thickness. Such is the state of preservation of numerous old objects which are good documents of many important stages of the geological and morphological development of these areas, such as geological and soil profiles, fossils and important petrifications, sedimentations, as well as microtectonic and mineralization structures. The safeguarding of the sites of documentation should mainly consist in keeping them accessible for research workers and observations, by effective counteracting their burying, overgrowing, building up or exploitation.

The proposed new category of legal protection corresponds to the form applied in England as the Site of Special Scientific Interest (SSSI).